

KRITÉRIA VÝBĚRU UČEBNIC UČITELI NA I., II. A III. STUPNI

ZUZANA SIKOROVÁ

Anotace: *Hodnocení a výběr učebnic učitelem jsou činnosti, pro které není učitel většinou dovednostně vybaven a nemá k dispozici ani spolehlivé pedagogické nástroje. Příspěvek poukazuje na možnosti využití tzv. seznamů hodnotících kritérií při evaluaci učebnic učitelem, jejich přednosti i úskalí. Prezentuje výsledky výzkumu zaměřeného na zjištění preferencí jednotlivých kritérií hodnocení učebnic u učitelů I., II. a III. stupně.*

V rámci teorie učebnic bylo vypracováno i aplikováno množství metod a technik pro **evaluaci školních textových materiálů**, jejich struktury, funkce, fungování ve výuce apod. Nejsme však zatím schopni poskytnout učitelům všechny požadované informace o konkrétních učebnicích, ani praktické nástroje k jejich hodnocení. Přitom učitelé jsou stavěni do situací, kdy musí učebnice posuzovat především při **rozhodování o výběru** vhodné učebnice pro své žáky, do své třídy a školy.

Výběr učebnice učitelem

Je velmi důležité si uvědomit, že je to jedině konkrétní učitel, kdo zná konkrétní podmínky, ve kterých bude učebnice v jeho výuce fungovat, kdo může dojít k určitým závěrům o žácích a jejich potřebách, zájmech, předpokladech, učebních stylech apod. Některé naše drobnější výzkumy naznačují, že učitelé by nejraději volili vlastní experiment, při kterém by si sami kvalitu učebnic mohli vyzkoušet na skupině žáků. To je ovšem ve většině případů samozřejmě nemožné. Praxe pak ukazuje, že učitelé nejvíce spoléhají na doporučení kolegů, předmětových komisí, určitou pomoc vidí v možnosti navštívit výstavy učebnic. Jen velmi málo anebo vůbec nespolečají na pomoc pedagogických odborníků. Tato nedůvěra je do jisté míry oprávněná, neboť skutečně **prakticky orientovaných analýz učebnic** je zatím u nás publikováno velmi málo anebo se zaměřují pouze na jednotlivé parametry učebnice a neposkytují komplexní informaci.

Stojíme tedy před závažným problémem. Za prvé v podstatě nefunguje „odborný servis“ jako východisko pro rozhodování učitele a za druhé je učitel **nucen se rozhodovat a činit tak často intuitivně**.

Seznamy hodnotících kritérií a jejich možnosti

Jednou z celkem produktivních cest, jak se tyto problémy řeší, jsou tzv. **rastry**. Jde o **seznamy hodnotících kritérií**, které mohou být

učiteli funkční oporou při hodnocení konkrétní učebnice. V podstatě mají podobu určitých dotazníkových položek, na které učitel odpovídá a na základě promyšlených odpovědí pak může fundovaněji přistupovat k rozhodnutí o vhodnosti či nevhodnosti určité učebnice. Termín „rastr“ (síť, mřížka) je frekventovaný v německy psané literatuře, odborná literatura anglosaské provenience používá termínu „checklist“ (kontrolní seznam). Jednotlivé rastry se liší obsahem, rozsahem, formou i cílovými skupinami (adresáty). Jejich užití má svá úskalí. Především jde o to, že velmi podrobné rastry jsou nesmírně rozsáhlé (některé německé mají až 100 položek), zachycují tedy velké množství kritérií, ale jsou v praxi běžně pro učitele nepoužitelné. Na druhé straně stručné rastry (kolem 10 položek) nemusí zachytit nejvýznamnější a nejpodstatnější kritéria pro hodnocení učebnice.

Výzkum kritérií pro výběr učebnic učitelů na I., II. a III. stupni¹

Základní problém, který při sestavování a hodnocení rastrů vzniká, je tedy **význam určitého kritéria**. Spolu s několika studenty jsme prováděli výzkum, který byl zaměřen na zjišťování názorů učitelů na důležitost vybraných kritérií. Cílem výzkumu bylo zjistit, která kritéria hodnocení učebnic učitelé I., II. a III. stupně preferují při výběru učebnice. Vycházeli jsme ze základní hypotézy: pořadí jednotlivých kritérií podle významu se zásadně liší u učitelů I., II. a III. stupně. Použili jsme metodu dotazníku. Hlavní úskalí metody představoval problém, která kritéria „nabídnout“ učitelům k posouzení.

Při vytváření dotazníkových položek jsme proto vycházeli ze zjištění našeho dřívějšího teoreticko - srovnávacího výzkumu, jehož cílem byla mj. obsahová analýza seznamů hodnotících kritérií, zaměřená na 1 český, 1 německý, 1 rakouský a 3 anglické rastry (Sikorová 1999). Výsledkem této analýzy bylo vytvoření seznamu doporučených kritérií, která mohou být pro učitele směrodatná při výběru kvalitní učebnice. Všimli jsme si ovšem i opomíjených kritérií, která jsou však z hlediska pedagogické teorie považována za významná. Na tyto zkušenosti jsme pak navázali v empirickém výzkumu a vytvořili jsme dotazník pro učitele I., II. a III. stupně.

Vzorek tvořilo 238 respondentů. Střední školy byly zastoupeny nejrůznějšími typy. Převažovali učitelé s delší praxí (nejčastěji kolem

¹ Užívám zde označení obvyklé v našich podmínkách. Vymezení vzhledem k „Mezinárodní normě pro klasifikaci vzdělávání“ (ISCED) je následující: I.stupeň (1.-5.ročník ZŠ) - primární vzdělávání - ISCED 1, II. stupeň (6.-9.ročník ZŠ) - nižší sekundární vzdělávání - ISCED 2, III. stupeň (SŠ) - (vyšší) sekundární vzdělávání - ISCED 3.

10 let). Dotazník byl koncipován dosti široce, přičemž rozhodující položkou, o kterou jsme především opírali naše zjištění, byl úkol vybrat dvě kritéria, která respondenti považují za nejvýznamnější.

Hodnocení kritérií pro výběr učebnice učiteli I., II. a III. stupně

Posuzovaná kritéria:

1. dostatek doplňkového materiálu (kazety, pracovní sešity, fólie apod.)
2. dostatek cvičení a otázek
3. struktura kapitol a jejich vzájemné propojení (logické uspořádání, přehlednost, závěrečné shrnutí, testová část apod.)
4. rozmanitost textů a cvičení (různá témata, autentičnost apod.)
5. grafické a typografické parametry (druh vazby, vzhled, kvalita papíru apod.)
6. shoda s kurikulárními materiály (učebními osnovami, plánem)
7. cenová dostupnost
8. odborná úroveň (oborová)
9. motivační prvky a celková úroveň motivace
10. jazyková úroveň (srozumitelnost, správnost, přiměřenost apod.)

Výsledky výzkumu:

Tab. 1. Hodnocení kritérií pro výběr učebnice

Kritérium	Počet voleb			Relativní četnost (v %)			Pořadí kritérií		
	I. st.	II. st.	III. st.	I. st.	II. st.	III. st.	I. st.	II. st.	III. st.
č.1	23	21	17	12,5	14,4	11,6	4.	3.-4.	4.
č.2	49	38	19	26,6	26,0	13,0	1.	1.	2.
č.3	21	17	18	11,4	11,6	12,3	5.	5.	3.
č.4	33	25	16	17,9	17,2	10,9	2.	2.	5.
č.5	0	0	3	0	0	2,1	10.	10.	9.
č.6	25	21	12	13,6	14,4	8,2	3.	3.-4.	6.-7.
č.7	4	2	1	2,2	1,4	0,7	9.	9.	10.
č.8	6	6	42	3,3	4,1	28,8	8.	7.	1.
č.9	9	13	12	4,9	8,9	8,2	7.	6.	6.-7.
č.10	14	3	6	7,6	2,1	4,1	6.	8.	8.
Celkem	184	146	146	100%	100%	100%			

Hlavní závěry - preference kritérií:

1. Učitelé I. stupně hodnotí nejvíce **dostatek cvičení a otázek** (26,6%) a **rozmanitost textů a cvičení** (17,9%). Nejmenší význam podle nich mají **grafické a typografické parametry** (0%) a **cenová dostupnost** učebnice (2,2%).
2. Stejný význam připisují těmto kritériím učitelé II. stupně - pořadí je zcela shodné, relativní četnost : **dostatek cvičení a otázek** - 26,0%, **rozmanitost textů a cvičení** - 17,2%, **grafické a typografické parametry** - 0%, **cenová dostupnost** - 1,4%.
3. Učitelé III. stupně považují za nejvýznamnější kritérium **odbornou úroveň** (28,8%) a dále **dostatek cvičení a otázek** (13%), nejméně významná jsou kritéria **cenová dostupnost** (0,7%) a **grafické a typografické parametry** (2,1%).

Přestože naším cílem nebylo v této fázi srovnání názorů učitelů jednotlivých stupňů (bude předmětem dalšího zkoumání), některá zjištění jsou patrná:

- Existuje obrovská shoda v názorech učitelů I. a II. stupně a zároveň jejich značná odlišnost od názorů učitelů III. stupně (u I. a II. stupně - 7 kritérií je na stejném místě v pořadí, u dalších 2 rozdíl jednoho místa, u 8 kritérií rozdíl do 2% voleb).
- Všechny tři skupiny respondentů považují za nejméně významná kritéria **cenovou dostupnost a grafické a typografické parametry**.
- Je patrný zásadní rozdíl v názorech na kritérium **odborná úroveň** - u učitelů III. stupně na 1. místě (28,8%), u učitelů I. stupně na 8. místě (3,3%), u učitelů II. stupně na 7. místě (4,1%).
- Učitelé III. stupně také kladou mnohem menší důraz na **shodu s kurikulárními materiály** a méně je zajímavá i **rozmanitost textů a cvičení** než učitelé I. a II. stupně. Z procentuálního vyjádření vyplývá také velký rozdíl v názorech na **dostatek cvičení a otázek** (učitelé I. a II. stupně je považují za mnohem důležitější).

Shrnutí:

Praktický výstup našeho výzkumu představují tedy zejména tři rastry - seznamy kritérií hodnocení učebnic pro učitele I., II. a III.

stupně. Kritéria jsou seřazena postupně podle významu, který jim připsali respondenti našeho výzkumu. V žádném případě není výčet nabízených kritérií vyčerpávající. Avšak lze si z nich utvořit představu o aspektech učebnic, které učitelé jednotlivých stupňů preferují více či méně (viz Tab.2).

Tab.2 Pořadí kritérií pro hodnocení učebnice

POŘADÍ KRITÉRIÍ		
I. stupeň	II. STUPEŇ	III. STUPEŇ
1.dostatek cvičení a otázek	1.dostatek cvičení a otázek	1.odborná úroveň
2.rozmanitost textů a cvičení	2.rozmanitost textů a cvičení	2.dostatek cvičení a otázek
3.shoda s kurikulár.materiály	3. shoda s kurikulár.materiály	3.struktura kapitol a propojení
4.dostatek doplň. materiálu	4. dostatek doplň. materiálu	4.dostatek doplň. materiálu
5.struktura kapitol a propojení	5.struktura kapitol a propojení	5.rozmanitost textů a cvičení
6.jazyková úroveň	6.motivační prvky	6.shoda s kurikulár. materiály
7.motivační prvky	7.odborná úroveň	7.motivační prvky
8.odborná úroveň	8.jazyková úroveň	8.jazyková úroveň
9.cenová dostupnost	9.cenová dostupnost	9.graf. a typograf. parametry
10.graf. a typograf. parametry	10.graf. a typograf. parametry	10.cenová dostupnost

Výzkum přinesl samozřejmě spoustu dalších otázek a problémů. Základní hypotéza se potvrdila jen z části: pořadí jednotlivých kritérií podle významu, který jim přisoudili respondenti se významně liší mezi I.,II.stupněm na jedné straně a III. stupněm na druhé straně, zatímco pořadí u I. a II. stupně vykazují významné shody. Nabízí se samozřejmě otázka proč. V každém případě má smysl při konstruování rastrů brát v úvahu stupeň školy, pro který jsou učebnice určeny.

Přes všechna úskalí, která použití rastrů představuje, považujeme seznamy kritérií hodnocení učebnic za velmi užitečnou pomoc pro práci učitele v této oblasti. Rastry jsou významné především proto, že:

- umožňují učitelům rychlou a spolehlivou orientaci v učebnici, kterou chtějí nebo musí použít jako základ výuky,
- slouží jako užitečný poradce pro učitele při výběru nevhodnějších učebních materiálů, které jsou nabízeny na trhu a které by jim pomohly splnit učební cíle stanovené osnovami a programy kurzů,
- zdůrazňují vlastnosti, které by měla ideální učebnice mít,

- mohou ušetřit zbytečné výdaje za nekvalitní učebnice.

Literatura:

1. CUNNINGSWORTH, A. *Evaluation and Selecting EFL Teaching Materials*. Oxford, 1984.
2. GRANT, N. *Making the Most of Your Textbook*. London - New York, 1987.
3. HARMER, J. *The Practice of English Language Teaching*. London, 1991.
4. *Lehrplan - Schulbuch - Unterricht*. (Eine Vergleichsstudie über den Ist-Zustand mit Schlussfolgerungen für sich ergebende Möglichkeiten der Verbesserung der Sachlage). Wien: Institut für Schulbuchforschung und Lehrforderung, 1995.
5. MARTINKOVÁ, V. Hodnocení učebnic. *Český jazyk a literatura* 1993/94, č. 3-4.
6. PRŮCHA, J. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média*. Brno: Paido, 1998.
7. SIKOROVÁ, Z. Seznamy kritérií pro hodnocení učebnic učители. In *Sborník příspěvků z mezinárodní konference Pedagogická diagnostika '99*. Ostrava: OU, 1999.
8. WEINBRENNER, P. *Grundlage und Methodenprobleme sozialwissenschaftlicher Schulbuchforschung*. Braunschweig, 1992.

AUTOR – KONTAKT:

PhDr. Zuzana Sikorová
katedra pedagogiky
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
Ostrava 1

E-mail: zuzana.sikorova@osu.cz